

בעקבות תגובתו של אריאל בנדור

יעקב ידגר

לאחר קריאת תגובתו של פרופ' אריאל בנדור, ברצוני לעמוד על נקודות מספר: גישתו הבין-תחומית של כתב העת מאפשרת הצצה מרתקת אל תחומה של הסוציולוגיה של הידע. היא חושפת ומאירה את מה שאקדמאים מעדיפים בדרך כלל לעמעם: "שיטותינו" להגיע אל "האמת" ולהבין את "המציאות" הן שונות, משתנות, מגוונות – וחשוב מכול, פעמים רבות גם מנוגדות זו לזו. העובדה הזאת הופכת את השיח הבין-אקדמי לבעייתי, ולעיתים אף מעקרת אותו מתוכן. אדרבה, כפי שלימדנו תומס קון (בעיקר בספרו, המבנה של מהפכות מדעיות (תל-אביב, 1977)), היעדרה של שפה משותפת שכזאת מאפיינת לרוב גם את השיח הפנימי בתחום אקדמי כלשהו, בזמן שהתנגשותו והתמסדותו של תחום אקדמי משמעה בהכרח פסילתם מראש (השרירותית, הסוציולוגית ולא דווקא ה"אמיתית") של מגוון שיטות, הנחות יסוד ודרכי חקירה חלופיות. במובן זה, ביקורתו של הפרופ' בנדור וניסיוני לענות על עיקריה כאן חושפים באחת את הקושי שבניהולו של דו-שיח, או רב-שיח בין מי שה"שיחים" המדעיים שלהם שונים זה מזה. בהערת אגב ארשה לעצמי להיתלות באילנות גבוהים בהרבה ממני ולהרחיב מעט את היקף הדיון – מעבר לביקורת על מאמרי ותגובתי לביקורת – ולתהות כיצד היה שופט הפרופ' בנדור את המחקרים המהווים את הבסיס התאורטי של עבודתי, קרי: עבודתם פורצת הדרך של דניאל דיין ואליהוא כץ וביקורתו החשובה של גיימס קארי בעניינה, על שיטתם, טיפולם בעובדות, וביסוס פרשנותם. חשוב לציין שמחקרים אלו משתמשים בגישה פרשנית דומה, גם אם לא זהה, לזו שאני מציג כאן. יש להדגיש כאן, שחלק מה"בין-תחומיות" בהקשר הנוכחי של משפט, חברה, תרבות ותקשורת, היא ההכרה שהטקסט המשפטי נקרא גם בשדות אחרים, בהקשרים לא משפטיים במובהק. במילים אחרות: הטקסטים משפטיים כותבים נקראים גם קריאה חוץ-משפטית, על ידי מי שאינם משפטיים. קריאה כזאת, מעצם הגדרתה, מתעלמת ממגוון רחב של הקשרים פנים-משפטיים. לא כל טקסט משפטי נקרא כך. זכות מפוקפקת זו שמורה לטקסטים משפטיים שבנסיבות שונות פרצו את גבולות ה"פומביות" של הדיון באולם בית המשפט והפכו לטקסטים תרבותיים, הנקראים בתחומה של הזירה הציבורית הפתוחה. בחיבורי כאן ביקשתי להציג בפני הקוראים קריאה חוץ-משפטית שכזאת של הטקסט, כשהלגיטימציה שלי לעשות כן היא טענתי, שבעקבות שידורו של האירוע המשפטי הוא הפך לטקסט תקשורתי. מאליו, הטקסט התקשורתי "נקי" מההקשרים הפנים-משפטיים. הוא, או ליתר דיוק, מי שמתפתים בשיח הזה (המשדרים, קהלם ואחרים בתהליך – או בטקס – התקשורתי), אינם משפטיים. עולמם אינו עולם ההקשר המשפטי, ואין הם מכירים

את ההקשרים הפנים-משפטיים, שהפרופ' בנדור דואג להזכירם בביקורתו. הם קוראים את הטקסט אחרת מהאופן שבו קוראים אותו משפטנים. קריאה כזאת, שניתן לכנותה "קריאה שמחוץ לשדה", מעוררת מאליה סוגיות שונות מאלו שמחבר הטקסט נתכוון להן (במובנו המשפטי של "היסוד הנפשי של כוונה").

במידה רבה, קריאה "מחוץ לשדה" שכזאת היא גם מה שקרה לי, ככותבו של המאמר, ברגע שבחרתי לשלוח את גרסתו העברית של המאמר לפרסום בכתב העת דין ודברים. רוצה לומר: כתבתי מאמר שמתקיים בתוך הקשרים פנימיים למדעי החברה, טקסט שמיועד לקהילתי המקצועית-האקדמית (קרי: הוקרי מדעי החברה), והוא נקרא מחוץ להקשר הזה, במקרה זה על ידי משפטן. התוצאה מודפסת לפניכם בתגובתו של פרופ' בנדור. מעניין לציין, שתגובתו של הפרופ' בנדור מתמקדת, רובה ככולה, בערעור על שיטות מחקרי, וכמעט אינה עוסקת בעצם הטיעון שאני מציג במאמרי; במידה רבה, השיחה – האמורה להתקיים בין מאמר לבין התגובה עליו – אינה מתקיימת כלל, בהיעדר הסכמה על אבני בניינה.

התגלגלותו של המאמר רלוונטית להבנת העניין, וארשה לעצמי להזכיר כמה מהנקודות המרכזיות כאן: ראשיתו של המאמר המודפס כאן, כפי שמציינת ההערה הפותחת, היא בגרסה אנגלית, שגשלה לשיפוט, כמקובל בבימות אקדמיות, בכתב עת אמריקני (זאת, כמובן, בעטייה של הגישה המקובלת במדעי החברה הישראליים, ולפיה בימות בין-לאומיות הנן איכותיות וחשובות יותר מאחיותיהן הישראליות-העבריות). טיוטת מאמרי נקראה על ידי שופטים אנונימיים שבחנו את המאמר בכליהם המקצועיים והמליצו לקבלו לפרסום, קרי: הם מצאו את טיעוני הביקורתיים מבוססים דיים. המאמר פורסם באנגלית, נכנס לרשימת הפרסומים המקצועיים שלי, ואני מתאר לעצמי שלא נקרא על ידי רבים מדי (עד כמה משפט דרעי מעניין את הקהל האמריקני?). רצייתי שהקהל קוראי העברית, קהל ישראלי, המכיר את הנפשות הפועלות והיה נוכח, אם לא "משתתף" בטקס התקשורתי הנידון, יקרא את שיש לי לומר. זו הסיבה ששלחתי את גרסתו העברית, המתוקנת והמעודכנת, לעורכי של כתב העת שלפנינו. גדמה לי שבעקבות קריאת חלקים מביקורתו של פרופ' בנדור יש להדגיש את המובן מאליו: גם כאן עברה עבודתי שיפוט של קוראים אנונימיים, שמצאו גם הם את המאמר ראוי לפרסום. אדרבה, חלק מתהליך הלימוד המרתק שלי בהקשר זה היה בהתכתבות עם מערכת כתב העת. חלקים מה גדולים ומשמעותיים מדבריי, שהתקבלו מיד, ללא הטלת ספק, כמרכיבים לגיטימיים ורלוונטיים לפרשנותי לטקס בנוסחו האנגלי, המדעי-חברתי של המאמר, נדרשו לאישוש בנוסחו העברי, המשפטי. ייתכן שיש מי שירצה לראות זאת כ"נתיחות" של מדעי החברה הפרשניים-האיכותניים. אני, מן הסתם, איני מקבל גישה זו, ומאמין שהשתלשלות העניינים הזאת מעודדת, בראש ובראשונה, צניעות. שלל הדיונים האקדמיים על "אמת", "עובדות", "כוונות", "תוצאות" וכולי עלולים ליצור את הרושם (ולאמין בו בעצמם) של שליטה אולטימטיבית באמת אחת ויחידה. זו גישה בעייתית, הנוגעת בשורשי הדימוי העצמי של האקדמאים, וכל ערעור ושיבוש שלה צריך להתקבל בברכה.

כל זה אינו מבטיח כמובן את ההתגברות על הפער בין אופני השיח שמעודדת, או גורמת, הגישה הבין-תחומית. לפיכך נדרשות כאן כמה מילים של הבהרה לגבי גישתי המחקרית: טיעוני במאמר האמור מסתמכים, רובם ככולם על גישה איכותנית, פרשנית-

ביקורתית לטקסט התקשורתי (לא המשפטי), ש"נולד" ברגע שהחליט בית המשפט להתיר את שידורו של הטקסט המשפטי בשידור רדיופוני חי. נדמה לי שניתן לכנות את גישתי כפרשנות ביקורתית שנובעת מעמדה אמפתית כלפי ההקשר הנחקר. כפי שמעידים חיבורי ותגובתו של הפרופ' בנדור אליו, פעולתו הפרשנית של החוקר, התערבותו האישית כ"קורא", מהווה את כלי המחקר הראשי, לעתים הבלעדי, שאותו באים שאר פרטי השיטה לשכלל ולשפר. בבסיסו של דבר, המחקר שהצגתי כאן – ככל מחקר פרשני-איכותני – מבקש להציג תמונה כוללת, כפי שרואה אותה החוקר. כל שיש בידו לעשות הוא להעמיד תמונה זו בפני קוראיו, להציעה להם כניתוח אותנטי, משכנע וקרוב ככל הניתן ל"אמת", ולהכיר בכך שייתכן בהחלט שקוראים אחרים יראו תמונה אחרת, שונה ולעתים הפוכה.

פרטיה השונים של התמונה הכוללת מסתתרים מאחורי אמצעים סימבוליים ורטוריים שונים, שבלא פעולה פרשנית מתערבת לא יתגלו ולא יתבררו. כל ניסיון להתחקות אחר משמעותו של הטקסט התקשורתי-התרבותי מחייבת פעולה אקטיבית, "חודרנית", של החוקר אל התחום שנמצא לעתים בשטחו של מה שאינו "גלוי" ו"מודע" באופן נחרץ. במילים אחרות, הסובייקטיביות הוא מהותי לשיטת החקירה הזאת; בדיוק כמו שהוא מרכזי ומהותי לקריאתו של חיבורי על ידי קוראיו.

כדאי לציין כאן את הקרבה הרבה בין שיטת המחקר האיכותנית-הפרשנית שהצגתי כאן לבין מדעי הרוח, וניתוקה מהמדעים המדויקים. רבות מהערותיו של הפרופ' בנדור – בעיקרן אלו בנושא "מדע", "עובדות", "שיטות" גילויין וה"אמת" מאחוריהן – מרמזות על כך שהוא מזהה בין המדעים המדויקים ושיטותיהם לבין ה"מדע" בכלל. מיותר לציין שאני (ולמרבית האירונים, אני הרי מגיע מן המחלקה ל"מדעי המדינה"), מעדיף לראות את התרומה הרבה של הגישות המחקריות המקובלות במדעי הרוח, בראשן הפרשנות או ה"הרמנויטיקה", כרלוונטיות לא פחות לחקר התרבות והחברה שאנו חיים בתוכן. השיטה האיכותנית-הפרשנית מבקשת, כאמור, להציג תמונה כללית, לעמוד על חלקיקי המשמעות והזהות ולהרכיב מהם תמונת פסיפס שלמה ככל האפשר, ואינה מתיימרת להציג את הממצאים הבלבדיים לגבי המציאות הנצפית. אין עניינה של שיטת חקירה כזאת בפרטי הניתוח ה"מקומיים" ובקטגוריזציה סטטיסטית כזאת או אחרת, כי אם במבנה הכללי המורכב מהם. ממילא, אותן "שיטות" מדעיות של ספירה, קטלוג וכימות של "עובדות" הוכחו זה כבר כחסרות תועלת

בהבנת תחומים נרחבים של החוויה האנושית והחברתית, כרגש, זהות והזדהות, למשל. לא תהיה זו התיימרות לומר שאני מכיר את רוב הביקורות שהעלה הפרופ' בנדור בתגובתו. זאת משום שחלק מרכזי ומהותי מתהליך הפרשנות והביקורת, שאך את סיכומו הצגתי בחיבורי, הוא בחינה, ניתוח, חקירה ושיפוט מתמידים וגמשכים של הפרשנויות האפשריות האחרות. ואולם בהקשר הזה אני נהנה – או סובל – מפריזוילגיה ייחודית. למרבה מזלי, טיעוני אכן מתפרסמים כאן בעברית, ונקראים, יש לשער, על ידי קהל שלפחות בחלקים גדולים ממנו השתתף כשחקן-צופה בטקס הנחקר, ומכיר היכרות אינטימית את ההקשר החברתי-התרבותי הרחב יותר שבו אני דן. כאן אני מתיר לעצמי לומר: ישפטו הקוראים. הנה פרשנותי לפניהם, הישתכנעו אם לאו. שיפוט זה נוגע בעיקר בעובדות החברתיות שהפרופ' בנדור מציג כשגויות, כגון תשומת הלב הייחודית שזכתה לה הקראת פסק הדין והדומיננטיות של דימויי הסחטנות וההשתמטות ביחס להרדיים.

אם יש דבר אחד שניתן ללמוד באופן חד־משמעי מחיבורי ומתגובתו של הפרופ' בנדור אליו, הרי זו העובדה הבאה, שעל המשפטנים להיות מודעים אליה ולהביאה בחשבון באופן מתמיד: הטקסטים שלהם עשויים, הייתי אף אומר "עלולים", להיקרא גם על ידי מי שאינם משפטנים. יציאתו של הטקסט המשפטי מכותלי אולם המשפט - ובייחוד שידורו באמצעי התקשורת האלקטרוניים - מוציאים את הטקסט מחוקת ביטוי של שיח משפטי, על הקשריו, קשריו ומשמעותיו הרלוונטיים, והופכים אותו לטקסט מונן אחר. הוא הופך לטקסט ושיח תקשורתי, תרבותי, חברתי, המוגי בעל הקשרים, קשרים ומשמעויות אחרים, לעתים אף הפוכים לאלו המשפטיים. על כל כותב טקסט לדעת שקהל עשוי שלא להיות הוא עצמו. וכמו שפרופ' בנדור מגדיל לעשות, אעשה גם אני, ואבהיר שדברים אחרונים אלו הם גם בחוקת ביקורת עצמית.